

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ І СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

У статті розглянуто економічні теорії обґрунтування розвитку економіки: класичну, марксистську, неокласичну (маржиналістську), кейнсіанську, некейнсіанську, ліберальну, неоліберальну, монетаристську, інституціональну, неоінституціональну, неокласичного синтезу. Обґрунтовано проблемні аспекти в сучасній економічній теорії, що перешкоджають сталому розвитку економіки.

Ключові слова: економіка, наука, теорія, розвиток.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPMENT ECONOMICS: THE EVOLUTIONARY ASPECT AND THE CONTEMPORARY REALITIES

The paper examines the economic theory of the justification of economic development: classical, Marxist, neoclassical (marginalist), Keynesian, neokeynesian, liberal, neo-liberal, monetarist, institutional, neoinstitutionalism, the neoclassical synthesis. Theoretical and methodological approaches concerning the functioning of the economy, the impact on the economy has varied, supplemented and in General provided the basis for the formation and functioning of socio-economic systems as the aggregate of all socio-economic processes, property relations, and organizational forms. At various stages of the development of civilization was formed by the economic system, which have succeeded each other: the market economy of free competition; modern market economy state regulation; traditionally never market; administratively-command (socialist). Identified problematic aspects of modern economic theory, hindering sustainable economic development.

Key words: economy, science, theory, development.

Постановка проблеми. Найважливішим завданням економічної науки є формування теоретичних засад і методологічних підходів, здатних забезпечити для економічних систем різних рівнів вихід на траєкторію сталого розвитку. Економічна наука повинна напрацювати методологічну базу, яка дозволила б уникнути в практичній діяльності значних економічних потрясінь, забезпечити раціональне використання ресурсів для досягнення головної мети функціонування і розвитку економіки – найбільш повного задоволення потреб суспільства. Рішення цього завдання вимагає подолання стереотипів економічного мислення, які не відповідають сьогоденню, концептуального осмислення та адаптації теоретико-методологічних напрацювань до реалій часу та розробки нових підходів щодо забезпечення розвитку соціально-економічних систем.

Аналіз досліджень і публікацій. Економічна теорія обґрунтування розвитку економіки пройшла становлення за такими основними стадіями: класична – представники: А. Сміт (Великобританія, 1723–1790 рр.), Д. Рікардо (Великобританія, 1772–1823 рр.); марксистська – представники: К. Маркс (Німеччина, 1818–1883 рр.), Ф. Енгельс (Німеччина, 1820–1895 рр.); неокласична (маржиналістська) – представники: Л. Вальрас (Франція, Швейцарія, 1834–1910 рр.), У. Джевонс (Великобританія, 1835–1882 рр.), А. Маршалл (Великобританія, 1842–1924 рр.), А. Пігу (Великобританія, 1877–1959 рр.); кейнсіанська, некейнсіанська – представники: Дж. Кейнс (Великобританія, 1883–1946 рр.), Е. Хансен (США, 1887–1975 рр.); ліберальна, неоліберальна – представники: Ф. Хайек (Австрія, 1889–1992 рр.), В. Ойкен (Німеччина, 1891–1950 рр.), А. Мюллер-Армак (Німеччина, 1901–1978 рр.); монетаристська – представники: М. Фрідман (США, 1912–2006 рр.); інституціональна, неоінституціональна – представники: У. Мітчелл (США, 1874–1948 рр.), Дж. Гелбрейт (США, 1908–2006 рр.), Ф. Перру (Франція, 1903–1987 рр.), К. Ротшильд (Австрія, 1914–2010 рр.); неокласичного синтезу – представники: Дж. Хікс (Великобританія, 1904–1989 рр.), П. Самуельсон (США, 1915–2009 рр.).

Необхідність структурних змін у національній економіці, вирішення завдань щодо стабілізації та розвитку національного господарства обумовлює необхідність виокремлення теорій щодо багатства й росту, розподілу, вартості, конкуренції й ефективності, економічної політики, які безпосередньо чи опосередковано мають відношення до пошуку джерел чи засобів впливу на економічне зростання.

Теорія ділових циклів базується на матеріалах:

– закону Ж. Сея (Франція, 1767–1822 рр.) щодо рівності попиту й пропозиції, що обумовлює саморегулювання економіки без втручання уряду, забезпечення зайнятості, стабільності цін, ефективне використання доходу [1; 6];

– теорії Дж. Кейнса про нетотожність накопичень й інвестицій, через що, при певному рівні цін, можливе перевищення пропозицій над очікуваним попитом й інвестиціями [4];

– теорії «великих циклів кон'юнктури» М. Кондратьєва (Росія, 1892–1938 рр.), відомих надалі під назвою «довгих хвиль» Кондратьєва, який визначив, що перед і на початку піднесення хвилі кожного великого циклу виникають глибокі зміни в економічному житті суспільства, які проявляються в значних змінах техніки, виробництва, виникненні нових ринків збуту [5].

– теорії Й. Шумпетера (Австрія, США, 1883–1950 рр.) про можливі нові відкриття у зв'язку з поведінкою винахідника й інноватора, що веде до інвестицій, розширення виробництва [14].

Теорія економічної політики базується на розробках:

– Дж. Кейнса щодо втручання уряду в економіку для контролю інфляції, безробіття засобами податкової і монетарної системи, забезпечуючи розподіл ресурсів податками, бюджетуванням певних програм, обліковою ставкою, підвищенням ділової активності [4];

– прибічників школи монетаристів (представник М. Фрідман) щодо запровадження пасивної монетарної політики шляхом стійкого й помірному росту пропозиції грошей, без різких змін, що обумовить ефективність і корисність вільного ринку [13];

– А. Пігу, який доповнив теорію обернено-пропорційної залежності інвестицій від облікової ставки залежністю інвестицій від пропозиції грошей – ріст реальних грошей (відношення грошової маси до рівня цін) викликає ріст доходів населення, багатства, споживання й інвестицій [9].

В економічній науці в стадії концептуального оформлення знаходиться так звана еволюційна макроекономіка, яка за найближчого розгляду є симбіозом теорій економічного розвитку, економічного зростання та циклічної динаміки. Також важливим є узагальнення базових концепцій економічної науки, їх критичний аналіз й переосмислення в контексті формування сучасних теоретичних основ розвитку економіки, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Класична економічна теорія виникла на межі розпаду феодалізму та зародження капіталізму, формувалася під назвою «політична економія в умовах вільної конкуренції», що сприяло розширенню системи знань, накопиченню фактичних і розрахункових матеріалів, їх узагальненню.

Найбільш значущими були концепції меркантилістів (абсолютизація спонукаючої ролі торгівлі) і фізіократів (превалювання ролі земельної власності).

Фізіократична теорія багатства базується на положеннях Ф. Кене (Франція, 1694–1774 рр.), який, засуджуючи погляди меркантилістів на економічні проблеми, стверджував, що лише сільськогосподарське виробництво створює цінності. Якщо меркантилісти ототожнювали капітал, як правило, з грошми, то Ф. Кене вважав гроші безплідним багатством, яке нічого не виробляє. Ф. Кене перший у економічній теорії досить глибоко обґрунтував положення про капітал, розподіл капіталу на основний та оборотний за його виробничою ознакою. Він зміг переконливо довести, що разом з оборотним у русі перебуває й основний капітал [1; 6].

А. Сміт розвинув теорію відтворення, започатковану Ф. Кене, теоретично обґрунтував розподіл праці, умови й результати спеціалізації, накопичення капіталу, збільшення національного багатства. Доходи за А. Смітом – це зарплата, прибуток та земельна рента, а вирішальним фактором зростання багатства є поділ праці, який зумовлює співпрацю усіх для задоволення потреб кожної людини. За конкурентного та ефективного розподілу ресурсів непотрібним є втручання уряду в цей процес. Теорія міжнародної торгівлі трактує (А. Сміт), що для ефективного розподілу ресурсів, організації виробництва з найменшим споживанням ресурсів необхідна вільна торгівля, особливо між державами [12]. Закон Д. Рікардо обумовлює умови спеціалізації виробників товарів і послуг за умови виробничих переваг через менші обсяги споживання ресурсів [10].

Представники неокласичної теорії обґрунтовували методологію регулювання економіки з урахуванням задоволення потреб людини та запропонували систему чинників впливу на добробут, насамперед, споживчу вартість благ (товарів і послуг) та попит на них. Виходячи з твердження, що економічні закони однакові для різних економічних систем, А. Маршалл концептуально запропонував компромісний підхід переходу від дослідження вартості до проблем взаємодії попиту й пропозиції як рушійної сили ринкових процесів. Він увів поняття еластичності попиту, трактовку рівноважної ціни, досліджував проблеми ціноутворення, що базувалися на теорії виробничих витрат. На основі цього підходу ціна товару визначається витратами виробництва й граничною корисністю, вона є не середньою величиною, а рівноважною (компромислою) між покупцями й продавцями, між попитом і пропозицією. Запропонована модель попиту й пропозиції стала ядром економічної теорії, засобом аналізу різноманітних економічних ситуацій [1; 6]. У рамках «неокласичного відродження» важливу роль відіграє теорія монетаризму.

Неокласичний напрям економічної теорії є провідним у сучасній західній (англо-американській) науці, її принципи та понятійно-науковий апарат визнаються більшістю економістів. Неокласики вважають, що наукові розробки повинні орієнтуватися на обов'язковий зв'язок з практикою, містити рекомендації для формування економічної політики держави. Наприклад, у моделі економічного росту Р. Харрода–Е. Домара цільова функція – виявити й обґрунтувати умови рівномірного росту економіки на перспективу. Двофакторна модель Х. Кобба–П. Дугласа оцінює джерела росту, взаємозамінюваність чинників, вплив технологій, технічного прогресу. Л. Клейн розробив модель американської економіки й інших країн, моделі взаємозв'язків країн, торгівлі між ними. Ф. Модільяні обґрунтував закономірності створення особистих

заощаджень, мотиви поведінки інвесторів і прийняття інвестиційних рішень. Д. Тобін запропонував теорію портфельних інвестицій на основі вибору інвесторами набору інвестицій з високими й менш високими ступенями ризиків для збалансування та забезпечення своїх вкладів від можливих втрат. [1; 6] С. Кузнець запропонував статистичну основу розрахунку національного доходу, методи розрахунку валового внутрішнього й чистого продукту країни [18]. П. Самуельсон і Д. Хікс запропонували використовувати державні методи регулювання економікою чи методи обмеження державного впливу в залежності від стану економіки [11; 17].

Зазначені підходи теорії розвитку економіки базувалися на вирішенні проблеми щодо забезпечення загальної рівноваги з урахуванням усієї маси товарів, цін, усіх факторів виробництва, тобто неокласичний синтез розвинув прикладний аспект економічної теорії.

Інституціоналісти (М. Альберт [15], У. Мітчелл [19], Ф. Перру [20], К. Ротшильд [21]) критикували вади традиційної економічної школи за відмежованість від соціальних проблем, виступали за соціологізацію економічної науки. На їх думку, інтереси суспільства є первинними відносно окремо взятих суб'єктів. Інституціоналісти трактували економіку як еволюціонуючу систему та заперечували підхід до неї як до механічно рівноважної системи, заперечували «раціональність людини», яка керується виключно корисністю/результативністю. З точки зору інституціоналістів завданням економічної науки є також планування й прогнозування, розробка рекомендацій щодо необхідних змін у політиці, суспільній свідомості.

Найвідомішою теорією регулювання економіки є напрацювання Дж. Кейнса, які використовувались для розробки державних програм, при аналізі в процесі формування державної політики ефективного попиту, обґрунтування масштабів і прибутковості інвестицій, державного регулювання інвестицій величиною процента кредитів і вкладенням їх у суспільно необхідні напрями діяльності. Дж. Кейнс обґрунтував первинність попиту у формуванні пропозиції, а не навпаки, як це було до нього [4].

Із середини 30-х рр. ХХ сторіччя економічна політика країн Заходу будувалася на принципах кейнсіанства. Свого розвитку кейнсіанський напрям економічної думки досягнув у післявоєнні десятиліття, коли, по-перше, остаточно утвердилася ідея про те, що спроби впливати на загальний відтворювальний процес, не кажучи вже про ситуації депресій і криз, виключно методами приватних агентів не дають успіху; і, по-друге, руйнівні проблеми, що виникли в десятиках країн світу після катастрофічних наслідків другої світової війни, не могли бути вирішені без активної та безпосередньої участі держави. І на відміну від ліберальних концепцій кейнсіанство розробило широкий набір нових способів впливу на економіку з метою стабільного економічного розвитку, повної зайнятості й суспільної справедливості. Були ретельно описані технічні способи державного втручання в економіку, у т. ч. форми перерозподілу доходів, фіскальні та бюджетні інструменти проведення антициклічної політики.

Варто зазначити, протягом принаймні 50 років після Великої депресії активна участь держави в економічному житті трактувалася не лише більшістю вчених-економістів, але й державними діячами й демократичними партіями як необхідний і вже вбудований елемент суспільного розвитку. У ці десятиліття державні підприємства досить успішно функціонували в різних галузях економіки майже всіх країн Західної Європи (від атомної енергетики, авіаційної й автомобільної промисловості до реклами – Франція). Навіть у США, незважаючи на безумовну прихильність більшості населення принципам вільного підприємництва, значна частина суспільства стала сприймати активне регулююче втручання держави в господарсько-фінансові процеси як необхідність. Держава взяла на себе відповідальність за зменшення масштабів бідності в країні, розвиток освіти й охорони здоров'я, надання соціальних послуг. Вона стала проводити все більш активну макроекономічну політику.

Неокейнсіанці (послідовники) доповнили теорію Дж. Кейнса так званим акселератором інвестицій – залежності приросту інвестицій від приросту доходу, запропонували теорію державного регулювання економіки в умовах спаду чи росту засобами держбюджету, податкової системи, допомоги, виплат [1; 6].

До середини 70-х рр. ХХ сторіччя позиції кейнсіанства були непохитні. І лише в результаті «нафтових шоків» минулого сторіччя почалася «неоліберальна хвиля» та відновлення нерегульованої діяльності ринкових інститутів.

Постійними опонентами посилення державного регулювання економіки виступали представники неокласичного напрямку економічної школи (неоліберали, або нові ліберали).

Одним з основоположників і головних теоретиків неолібералізму вважається Ф. Хайек, який відстоював принцип максимальної свободи людини [16]. З боку держави не має бути ніякого примусу, зовнішнього втручання. Держава не повинна займатися ні соціальним страхуванням, ні організацією освіти, ні ставками квартирної плати. Усе це «адміністративний деспотизм». Максимум, що можна припустити, – це збереження пенсій за віком та допомоги з безробіття. Неолібералісти, відстоюючи саморегуляцію економіки, виступають за збереження податків з метою стимулювання інвестицій, хоча у своїх обґрунтуваннях обсягів оподаткування спираються на теорію Лаффера – залежності надходжень до бюджету від рівня податкових ставок.

Концепція економіки пропозиції також відстоює саморегуляцію ринку, стимулювання пропозиції на основі виробництва, зайнятості, капіталу.

Під впливом цих ідей почалася переоцінка цінностей, пошук нових рецептів економічного зростання. Було висунуто гасло: «Назад до Сміта», що означало відмову від методів активного державного втручання в економіку. Важливу роль у процесі розробки нової концепції та перегляду економічної політики мали рекомендації монетаристів. Хоча їх лідер, американець М. Фрідман, опублікував свої основні роботи ще у 50-х рр. XX сторіччя, визнання його теорія отримала пізніше. Економічний курс, названий «рейганомікою», значною мірою спирався на погляди монетаристів [1; 13].

Позитивний внесок монетаризму в економічну теорію полягає у докладному дослідженні механізму зворотного впливу грошової сфери на товарну, монетарних інструментів і монетарної політики – на розвиток економіки, свого роду регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів.

Важливо також розглянути марксистську теорію, яка отримала широку підтримку в різних країнах, обумовила створення ряду соціалістичних країн. Теорія К. Маркса [7] про трудову вартість товару, додану вартість за рахунок експлуатації працівників і відчуження капіталістами результатів праці найманих працівників, акцентуація теорії на вирішенні соціальних проблем, на розгляді економічних процесів з позиції експлуатації отримала масову підтримку, окремі її елементи використовували як ідеї, лозунги.

К. Маркс спромігся синтезувати історію, філософію, політичну економію, соціологію у створенні відповідних підходів до дослідження суспільного розвитку. Попри радикальні революційні погляди К. Маркса та представлення радянською економічною наукою його теорії як «єдино правильної і всеосяжної», перетворюючи на догму навіть його помилки, слід відзначити, що марксизм і, зокрема, його найважливіша складова – економічна теорія, є серйозним і глибоким з численних напрямів суспільно-економічної думки, але не панацею від усіх економічних і суспільних негараздів.

Теоретико-методологічні підходи щодо функціонування економіки, засобів впливу на економіку змінювались, доповнювались та в цілому забезпечували основу формування та функціонування соціально-економічних систем як сукупності всіх соціально-економічних процесів, майнових відносин, організаційних форм. Сукупність цих характеристик, взаємозв'язки господарських суб'єктів на різних стадіях розвитку цивілізації сформували такі економічні системи, що змінювали одна одну: ринкова економіка вільної конкуренції (чистий капіталізм, XVIII–XIX сторіччя); сучасна ринкова економіка державного регулювання (капіталізм з другої половини XX сторіччя); традиційно неринкова; адміністративно-командна (соціалістична) (див. детальніше [3]).

В сучасній економічній теорії можемо виділити проблемні аспекти, що перешкоджають формуванню механізмів сталого розвитку економічних систем.

Перша сфера включає спектр питань, пов'язаних з неадекватним ставленням до економічної системи як об'єкту антикризових перетворень і притаманних йому властивостей. Дослідники, обґрунтовуючи принципи, правила, законодавчо закріплені норми функціонування економічної системи, по суті, бачать у ній результат суб'єктивних впливів та ігнорують притаманну їй об'єктивну складову.

Існує також принципова розбіжність думок щодо властивостей і цілей функціонування та розвитку економічних систем. З позицій класичної і неокласичної теорій базовою метою економічних систем є прибуток або ринкова вартість. При цьому передбачається, що певна дисципліна поведінки привноситься в економічну систему ззовні й не притаманна їй внутрішньо. На противагу цій точці зору представники інших напрямів економічної думки вносять різні пропозиції – від використання цільових функцій, що максимізують показники, відмінні від прибутку, до відмови від встановлення будь-яких конкретних цілей взагалі.

Далекою від розв'язання залишається також проблема подолання внутрішнього конфлікту між суб'єктами економічних відносин в процесі постановки та реалізації цілей функціонування та розвитку економічних систем.

Досягнувши згоди в питанні про те, що існування економічних систем характеризується одночасним перебуванням у двох взаємовиключних станах – рівновазі й динаміці – представники різних шкіл мають різні міркування щодо їх співвідносності й діалектики рівноважної динаміки. Прихильники класичного та неокласичного підходів розглядають економічну систему в рівноважних координатах, що не дозволяє отримати адекватне уявлення про сутність змін, що в ній відбуваються, пов'язаних за своєю суттю з нерівновагою.

Представники школи еволюційної економіки, навпаки, зосередили свою увагу на питаннях динаміки й замість пошуку недосяжної рівноваги спробували виділити процеси економічних змін і фактори, що визначають їх розвиток (на відміну від представників «мейнстріму» або домінуючого напрямку наукової думки, який спирався на впорядкованість і рівновагу елементів, еволюціоністи бачать в економічній системі осередок різноманітних процесів, відносин, зв'язків і впливів).

Перспективність динамічного підходу до дослідження економічних систем обумовлює подальший розвиток теоретико-методологічної бази еволюційної теорії.

Друга сфера пов'язана з проблемами сприйняття процесів економічної динаміки й циклічності розвитку економічних систем.

Тривалий період часу в економічній науці панували уявлення класичної школи, що спиралися на метафізичне сприйняття соціально-економічної дійсності та ідеї природного порядку. Якщо на етапі

зародження капіталізму точка зору вчених [2; 10] та ін. у руслі статичної теорії певною мірою узгоджувалася з дійсністю, то з наростанням змін все більшої актуальності набували дослідження динамічного аспекту й циклічності економічного розвитку, які в різні роки розглядалися в працях [7; 14; 19] та ін. Особливий внесок у вивчення проблеми циклічності розвитку економічних систем зробив М. Кондратьєв [5], який виділив великі хвилі коливань економічної активності та встановив визначальну роль оновлення основного капіталу як фактора циклічності економічного розвитку.

Визнаючи безумовні заслуги економічної науки в дослідженні проблем економічної динаміки, циклічності економічного розвитку слід зазначити, що здаються необґрунтованими спроби встановити стандартний діапазон тривалості одиничного циклу на тлі нерівномірності економічного розвитку, як і саме передбачення криз, замість прогнозування умов, за яких цієї кризи вдалося б уникнути.

Третю проблемну сферу утворюють питання, що стосуються природи економічних криз, їх місця в економічному розвитку й засобів подолання кризових ситуацій. Так, в економічній теорії склалося уявлення про економічну кризу як фазу циклу економічної активності, що характеризується порушенням рівноваги або якогось балансу, за якого всі елементи економічної системи функціонували нормально і злагоджено. Економічна криза означає також порушення процесу відтворення економічної системи або неможливість відновити дію її елементів і відносин у колишньому стані, без внесення принципових змін. Зазначимо, що саме по собі настання кризи не розглядається як негативне явище, а навпаки, як відправна точка поживлення економіки, що призводить до оновлення капіталу, подальшого розвитку й вдосконалення економічної системи. Однак виникає питання, для чого досліджувати природу виникнення криз, якщо їх настання так само, як і руйнівні наслідки неминучі? І якщо криза виступає результатом крайнього ступеня неузгодженості елементів і процесів, що утворюють економічну систему, то слід чекати кризи для того, щоб внести відповідні зміни в зазначені елементи й процеси?

Зважаючи на це, доречною є постановка завдання перед економічною наукою в Концепції сталого розвитку ООН [22] – перейти від пошуку шляхів вирішення проблем вже виниклих криз або прогнозування можливих строків їхнього настання та термінів подолання наслідків до забезпечення умов безперервного поступального розвитку економіки.

Четверта проблемна сфера, на нашу думку, пов'язана з вирішенням завдань щодо подолання трансформаційної кризи української економіки та виходу останньої на траєкторію сталого розвитку. Складність і суперечливість нинішнього етапу економічних перетворень в Україні, відсутність бажаних позитивних результатів реформування потребує вивчення досвіду проведення економічних реформ в організації господарства в різних країнах і регіонах та формування на цій основі ефективної програми дій, здатної забезпечити динамічний та якісно новий рівень розвитку національної економіки. Важливим аспектом є врахування української специфіки як у питаннях національного економічного розвитку, так і в питаннях ефективного включення України в систему світогосподарських зв'язків.

Висновки. Теоретичні розробки вчених-економістів щодо становлення та розвитку економічних систем на різних його стадіях були орієнтованими на обґрунтування забезпечення зростання виробництва товарів і послуг, задоволення попиту на них, вирішення соціальних проблем.

Теоретико-методологічні підходи щодо функціонування економіки, засобів впливу на економіку змінювались, доповнювались та в цілому забезпечували основу формування та функціонування соціально-економічних систем. Наявні теоретичні концепції розглядають одні й ті самі економічні явища з принципово різних позицій і приводять до різних висновків. Тому всі базові теоретико-методологічні основи економічної науки повинні піддаватися критичному аналізу й переосмисленню під призмою сучасних реалій щодо можливостей їх застосування в процесі забезпечення сталого розвитку національної економіки.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг ; [пер. с англ.]. – Москва : Акад. нар. хоз-ва: Дело, 1994. – 687 с.
2. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии, или Теория собственного богатства / Л. Вальрас ; [пер. на рус. яз. И. Егоров, А. Белянин]. – Москва : Университет. б-ка: Экономика, 2000. – 421 с.
3. Диха М. В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації : [монографія] / М. В. Диха. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 388 с.
4. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег / Д. М. Кейнс ; [пер. с англ.]. – Москва : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
5. Кондратьев Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры / Н. Д. Кондратьев // Проблемы экономической динамики. – Москва : Экономика, 1989. – С. 172–226.
6. Любохинець Л. С. Історія політичних та економічних вчень : [навч. посібник] / Л. С. Любохинець, В. М. Шавкун, Л. М. Бабич. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 294 с.
7. Маркс К. Полное собрание сочинений / К. Маркс, Ф. Энгельс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/>
8. Милль Д. С. Основы политической экономии : [в 3 т.] / Д. С. Милль ; [пер. с англ., общ. ред. А. Г. Милейского]. – Москва : Прогресс, 1980-1981.

9. Пигу А. С. Экономическая теория благосостояния : в 2 т. / А. Пигу ; [пер. с англ.]. – Москва : Прогресс, 1985.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения : [избранное] / Д. Рикардо ; [пер. с англ. П. Сраффа]. – Москва : Эксмо, 2007. – 953 с.
11. Самуэльсон П. Э. Экономика / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус ; [пер. с англ. О. Л. Пелявского]. – 19-е изд. – Москва : Вильямс, 2014. – 1360 с.
12. Сміт А. Добробут націй: дослідження про природу і причини багатства народів / А. Сміт. – Київ : Port-Royal, 2001. – 590 с.
13. Фридман М. И. Конспект лекций по науке о финансах / М. И. Фридман. – Санкт-Петербург, 1910. – 80 с.
14. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; [пер. с англ., отв. ред. и авт. предисл. В. С. Автономов]. – Москва : Экономика, 1995. – 539 с.
15. Albert H. The neglect of sociology in economic science / H. Albert // Power in Economics / ed. by K. Rothschild. – Harmondworth : Penguin books, 1971. – P. 21–35.
16. Hayek F. A. The fatal conceit: the errors of socialism / F. A. Hayek. – London : William W. Bartley, 1988. – 194 p.
17. Higgs R. Eighteen problematic proposition in the growth of government / R. Higgs // The Review of Austrian Economics. – 1991. – Vol. 5, nr 1. – P. 3–40.
18. Kuznets S. Economic growth of nations: total output and production structure / S. Kuznets. – Cambridge, 1971. – 223 p.
19. Mitchell D. J. The impact of government spending on economic growth / D. J. Mitchell // Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org/Research/Reports/2005/03/The-Impact-of-Government-Spending-on-Economic-Growth>.
20. Perroux F. The domination effect and modern economic theory / F. Perroux // Power in economics / ed. by K. W. Rothschild. – Harmondworth : Penguin books, 1971. – P. 56–73.
21. Rothschild K. Introduction / K. Rothschild // Power in economics / ed. by K. W. Rothschild. – Harmondworth : Penguin, 1971. – P. 7–17.
22. World Report ООН. URL: <http://www.unic.ru/library/dokumenty-oon/world-investment-report-2014>

Надійшла 10.03.2017; рецензент: д. е. н. стаття прорецензована редколегією